

Makale Gönderilme Tarihi / Article Submission Date: 07-10-2019

Makale Kabul Tarihi / Article Acceptance Date: 08-10-2020

Araştırma Makalesi / Research Article

INTERNATIONAL JOURNAL OF HUMANITIES AND EDUCATION (IJHE),
VOLUME 6, ISSUE 14, P. 470 – 490.

ULUSLARARASI BEŞERİ BİLİMLER VE EĞİTİM DERGİSİ (IJHE), CİLT 6,
SAYI 14, S. 470 – 490.

Kırgızca ve Güney Sibirya Türk Lehçelerinde Ses Uyumunun Tipolojisi

Fatih ÇELİK*

Özet

Kırgızlar bin yıl öncesinden Yenisey'den, Tanrı dağlarına doğru göç başlatmıştır. Bin yıl öncesine dayanan Kırgız göçünün ardından bugün hâlen Kırgız Türklerinin dilinde, kültüründe göçüp geldiği Güney Sibirya'da yaşayan Türklerin izi görülmektedir. Bu çalışmada Kırgız Türkçesinin, Güney Sibirya Türkçelerinden Altay, Tuva, Hakas Türkçeleriyle olan ses uyumları ve bu uyumlar neticesine oluşan ses olayları üzerinde durulacaktır. Türk dilinde ses olayları ünlü seslerle ilgili kalınlık-incelik, düzlük-yuvarlaklık ve ünsüzlerle ilgili olarak da tonluluk - tonsuzluk uyumu vardır. Türk lehçelerinin birçoğunda bu ses uyumları vardır. Fakat ses uyumlarının uygulanmasında, fonetik yapısında bazı farklılıklar bulunmaktadır. Bunların sebebi de lehçenin kendi iç yapısının yanı sıra tarihî süreç, dil ilişkileri vb. nedenlerden kaynaklı değişikliklerdir. Bu durum daha çok fonetik farklılıklar olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer Türk lehçelerine göre, Kırgız Türkçesinde ve Güney Sibirya Türk lehçelerinde özellik kalınlık-incelik, düzlük-yuvarlaklık uyumunun çok sıkı bir şekilde uygulandığı görülmektedir. Karşılaştırma yapılırken daha çok Kırgız Türkçesi ve Güney Sibirya Türk lehçelerinin ortak özellikleri üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kırgızca, Güney Sibirya Türk lehçeleri, ünlü uyumu, ünsüz değişimi.

Typology of Vowel Harmony in the Kyrgyz and South Siberian Turkic Languages

Abstract

The Kyrgyz migrated from Yenisei to the Tian Shan a thousand years ago. Today, the language and culture of the Kyrgyz still shows the traces of Turks living in Southern Siberia. In this study, the vowel harmony of Kyrgyz, Southern Siberian Turks with Altay, Tuva and Khakas Turks and vowel sound changes that occur as a result of these harmonies will be emphasized. In the Turkic language, there is a harmony of sound events, thickness-thinness, flatness-roundness of vowel sounds, and tonality-tonlessness for consonants. Many Turkic languages have sound change types. However, there are some differences in the application of vocal harmony and its phonetic structure. The reason for these is changes due to reasons such as historical process and language relations. This situation appears mostly as phonetic differences. Compared to other Turkish dialects, it is seen that the harmony of thickness-thinness, flatness-roundness is applied very tightly in the Kyrgyz language and South Siberian Turkic languages. While making comparisons, the common features of the Kyrgyz language and South Siberian Turkish dialects will be emphasized.

Keywords: Kyrgyz, South Siberian Turkic Languages, vowel harmony, consonant mutation.

* Dr. Öğr. Üyesi, Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü. E-posta: fatih.celik@erciyes.edu.tr. Orcid: 0000-0002-8945-4986.

GİRİŞ

Türklerin çok eski çağlara dayanan tarihlerinde büyük devletler kurdukları, dünya üzerinde varlığını sürdürebilmek için daima mücadele hâlinde oldukları, yıkılan devletlerin yerine yeni devletler kurdukları, bazen bir olup güçlendikleri, bazen parçalanıp ayrıldıkları görülmüştür. Her zaman hareket hâlinde bulunan Türkler, farklı coğrafyalara, bölgelere göç etmişlerdir. Bu göçlerin sebepleri bazen savaşlar, bazen coğrafi şartların zorlukları ve bazen de yeni yerler keşfedip yaşama isteği olmuştur. Kırgız Türkleri de bu göç dalgasına dâhil olan Türk topluluklarından. Yenisey bölgesinden bugünkü toprakları olan Tanrı Dağlarına göçen Kırgızların, bırakıp geldikleri topraklarla ve oradaki halklarla olan bağımlı dillerinde ve yaşantılarında hâlâ görmek mümkündür.

(URL-1)

Kırgız dilbilimcisi Yunusaliyev, Kırgız Türklerinin tarihini ve dilini üç ana döneme ayırmaktadır. a. Eski Kırgızca (IX-X. yüzyıllara kadarki Kırgızca) b. Orta Dönem Kırgızcası (XV-XVI. yüzyıllara kadarki Kırgızca) c. Yeni Kırgızca (XVI. yüzyıldan sonraki Kırgızca) (Yunusaliyev, 2016, s.241). Eski dönem, Kırgız Türklerinin henüz Güney Sibirya bölgesinde buldukları dönemi kapsamaktadır. Bu dönemde Kırgız lehçesi, bölgede yaşayan diğer Türk lehçeleri ve de Moğolcanın tesiri altındadır. O dönemde Kırgız, Tuva, Hakas, Şor ve Altay Türklerinin dilleri “Yenisey” grubunu oluşturmuştur. Yenisey yazıtları da Yenisey grubunun en net kanıtı olarak da günümüze kadar ulaşmıştır. Genel olarak da o tarihlerde Türk lehçelerinde büyük ayrışmalar görülmez. Orta dönemde ise artık Kırgız Türkleri göç hareketleri başlamıştır. Kırgız devleti yıkılır ve hanlıklar hâlinde yaşamlarını devam ettirirler. Bu dönemde Kırgızca, Güney Sibirya Türk lehçelerinden uzaklaşmaya başlar. Yeni Kırgız Türkçesi döneminde ise Kırgızlar, Tanrı Dağlarına yerleşmişlerdir. Bu dönemde Kırgızlar, bölgede bulunan Kazak, Uygur, Özbek lehçelerinden ve çevresindeki diğer dillerden (İran

dilleri, Arapça) etkilendirirler. Rusların bölgeyi istila etmesiyle birlikte Kırgızcada, Rusça tesiri de görülmeye başlar. "Kırgız yazı dili de bu dönemde oluşturulur" (Dıykanov, 1980, s.7). Güney Sibiry Türkleri de Moğol egemenliğinden sonra Rusların egemenliğine girer ve bu lehçeler Moğolcanın ardından Rusça etkisi altında kalır. Güney Sibiry Türk lehçelerini konuşan Türkler İslamiyet'ten farklı dinlere mensup olmaları nedeniyle ve de İslam coğrafyasına olan uzaklıktan dolayı çağdaş Kırgızcaya nazaran bu dillerde Arapça ve Farsça kelimeler fazla görülmez, görülenler ise çoğunlukla diğer Türk lehçelerinde geçen kelimelerdir.

Kırgızların kökeniyle ilgili olarak tarih, dil bilimi, etnografya ve diğer alanlarda çok sayıda araştırma ve tezler ortaya konulmuştur. Bunlar, Kırgız halkının oluşma zamanı ve göç yollarını üç farklı görüş çerçevesinde toplamaktadır: I. Kırgızlar kadim zamanlardan başlayarak XVIII. asrın başına kadar Yenisey ve İrtiş nehirlerinden şimdi oturdukları Kırgızistan topraklarına göç ettiler. II. Bugünkü Kırgızistan toprakları, Kırgızların ata yurdudur. Kırgızlar başka yerden göç edip gelmediler. III. Kırgız halkı yerli ve Merkezî Asya'dan gelen etnik kısımların karışımı neticesinde Tanrı Dağlarında ortaya çıkmıştır (Kabılbekova, 1997, s.32). Bu çalışmada Kırgızların atalarının Güney Sibiry'dan göç ettikleri tezi kabul edilip, buna istinaden Kırgız Türkçesinin, Güney Sibiry Türk lehçeleriyle olan bağı ortaya konulacaktır.

Kırgızların, Güney Sibiry'dan göçlerinin ardından Kırgızca ile Güney Sibiry Türk lehçeleri arasında farklılıklar oluşmuştur. Kırgızcaya, Altay, Tuva, Hakas lehçelerinde olmayan Kazak, Özbek ve Uygur lehçelerinden ve ayrıca bunlar aracılığıyla da Arapça ve Farsçadan yeni kelimeler girmiştir. Buna rağmen çağdaş Kırgızcanın, eski Kırgızca ve Güney Sibiry Türk lehçeleriyle olan ortaklıkları tamamen yok olmuş değildir. O dönemden bu güne kadar kelime hazinesinin büyük bölümü ve kelime yapılarının korunduğu görülmektedir. Günümüz Kırgız Türkçesi ile Güney Sibiry Türk lehçelerindeki ortaklıklara dikkat edildiğinde Kırgız lehçesinin, eski yapısının özelliklerini tamamen kaybetmediği fark edilmektedir.

Türk lehçelerinin birbiriyle olan yakınlıkları ve bağı, lehçelerin tarihî süreç içerisindeki seyri, geçmiş ile bugün arasındaki farklar karşılaştırmalı olarak ele alındığında, bu özellikler daha net ortaya çıkacaktır. Bu yöntem aracılığıyla bütün Türk lehçelerinin fonetik, leksikolojik, gramer yapıları, geçmişte ve günümüzdeki durumları karşılaştırılıp ortaklıklar ve farklılıklar ortaya çıkarılabilir.

Kırgızcanın Türk lehçelerindeki yeri hakkında Türkologların farklı tasnifleri bulunmaktadır. R. R. Arat (1992, s.125), Kırgızca'yı Türk Şive Grupları maddesinde Kırgız-Kıpçak grubuna dâhil etmektedir. 'Benzing ile Menges, Kırgızca'yı Aral-Hazar grubuna Kazak, Karakalpak ve Nogay Türkçeleriyle birlikte almıştır' (Çengel, 2005, s.34). T. Tekin (1989, s.143) tarafından yapılan tasnifte Kırgız yazı dili *tawlı* (Kıpçak) grubundan ayrı olarak *tölö* grubunda değerlendirilmiştir. U. Cusupakmatov (1983, s.3) Kırgızcanın tasnifi ile ilgili yapılan sınıflandırmaları şu şekilde gruplandırmıştır.

"Kırgızcanın Doğu Kıpçak grubuna ait olduğunu savunanlar Radloff, Musaev'dir; Musaev, buraya ve aynı zamanda Altaycaya girdiğini de söylemektedir. Kırgızcanın genetik olarak Güney Sibiry Türk lehçeleriyle akrabalığı olduğunu savunan bilim adamları V. Radlov, Malov, Batmanov, Yunusaliev'dir. Batmanov Kırgızcanın, Kıpçak grubuna ait olmasının yanı sıra eski Yakutça ile bağlantılı olduğunu söylemektedir, Malov ise Kırgızcanın, Kuman ve Kıpçak dilleriyle de bağlantılı olduğunu savunan Türkolog 'dur."

Yapılan bu tasniflerin içinde günümüzde en çok kabul gören A. Samoyloviç'in tasnifidir. Samoyloviç, tasnifinde Altayca'yı ve Kırgızca'yı Kuzeybatı – Kıpçak grubuna dâhil etmiştir. R. R. Arat (1992, s.97) bu tasnif için

"Radloff'un tasnifini esas ve Korş'unkini yardımcı olarak alan Samoyloviç, bazı ilaveler de yapmak suretiyle bu iki tasnifi birleştirmekte ve $z \sim r$, $d > y$, tek heceli sözler ile birden fazla heceli sözlerin sonunda $-g$, eklerin başındaki g - ve $ol \sim bol$ -hususiyetlerine göre, Türk şivelerini altı grup içinde toplamaktadır." demiştir.

Çağdaş Kırgızcanın, Yenisey dönemi Kırgızcası ile bağlantılı olduğunu kanıtlayan en önemli kanıt Yenisey yazıtları olmuştur. Hem yazıtlar üzerinde yapılan çalışmalar, hem de Güney Sibiry Türk lehçeleri ile Kırgız Türkçesi üzerinde karşılaştırmalı olarak yapılan çalışmalar Kırgız Türkçesinin, Güney Sibiry Türk lehçeleri ile alakasını ortaya koymaktadır. Birçok Türkolog tarafından Kırgızcanın, Güney Sibiry Türk lehçeleriyle olan bağlantısı konusunda çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmaların başında "İ.A. Batmanov, Z.B. Aragaçi, G.F. Babuşkin (1962) tarafından kaleme alınmış olan *Sovremennaya i drevnyaya yeniseyika* (Türkiye Türkçesine "Eski ve Bugünkü Yenisey Dili" olarak K. Sarıgül, İ. Aydemir tarafından 2006 yılında çevrilmiştir)" adlı eser gelmektedir. Çalışma ele aldığımız bu dillerin detaylı bir şekilde karşılaştırmasını yapmaktadır. E.Tenişev'in, *Drevne-Kırgızskiy Yazık* (1997) eserinde Kırgızca'yı tarihî devirlere ayırmış ve hepsinin karşılaştırması yapılmıştır. Kırgızca ile Güney Sibiry lehçelerinin karşılaştırılmasının yapıldığı diğer bir kaynak da U. Cusupakmatov'un,

Otnoşenie kirgizkogo yazıka k sibirskim tyurkskim yazıkam adlı çalışmasıdır. Ayrıca G. İshakov ve A. A. Palmbah'ın *Grammatika tuvinskogo yazık* isimli çalışmasında da Türk dilleri karşılaştırılarak Tuva Türkçesi grameri anlatılmıştır. S. Sıdıkov'un, *Orta Aziya, Tüştük Sibir türk tilderinin leksikasındaki arealdık okşoştuktar cana ayırmaçılıktar* (Türkiye Türkçesine aktarımı: "Orta Asya ve Güney Sibirya Türk Lehçelerinin Bölgesel Benzerlik ve Farklılıkları") (1984) isimli çalışmasında ilgili lehçeler üzerine bir karşılaştırma yapılmıştır.

Kırgız Türkçesinin, Güney Sibirya Türk lehçeleri ile olan ilişkisi üzerine yapılan çalışmaların çoğunluğu yukarıda da belirtildiği gibi dil olarak Rusça ya da diğer Türk lehçelerinde yapılmıştır. Çalışmamızın Türkiye Türkçesinde hazırlanması, önemini bir kat daha arttırmaktadır. Bu çalışmada Kırgızcanın ve Güney Sibirya Türk lehçelerinin birlikte oluşturdukları Yenisey grubunun ses uyumları ve ses olayları üzerinde karşılaştırmalı olarak durulacaktır. Birbirleri arasındaki benzerlikler, farklılıklar ortaya konulacaktır. Güney Sibirya Türk lehçeleri olarak; Altay, Hakas, Tuva lehçeleri ele alınmıştır.

1. Ses Uyumları ve Olayları

Dillerdeki ses olaylarını karşılaştırmalı olarak incelemek, o dilin tarihî süreçteki seyrini, kökenini, nereden gelip nerelerde konuşulduğunu, bağ kurduğu dilleri belirlemek için etkili bir yöntemdir. Bu bakımdan Kırgız Türkçesinin karşılaştırmalı olarak ses bilgisi ele alındığında Güney Sibirya Türk lehçeleri ile olan bağını görmek mümkündür. Çalışmada karşılaştırma yapılırken genel ses uyumlarının yanı sıra, bu lehçeleri diğer lehçelerden ayıran karakteristik özelliklerini gösteren belli ortak ses olayları da ele alınmıştır.

1.1.İkincil Uzun Ünlülerin Gelişimi

Türk lehçelerinde uzun ünlüler birincil ve ikincil uzun ünlüler olarak ikiye ayrılmaktadır. Birincil uzun ünlülerin varlığıyla ilgili ilk olarak Otto Böhtlingk tarafından 1851 yılında *Über die Sprache der Jakuten* isimli çalışma yapılmıştır (Tekin, 1995, s.7). O tarihlerden itibaren özellikle yabancı Türkologlar tarafından Türk lehçelerinde birincil uzun ünlülerin varlığı konusunda uzun süre tartışmalar olur. Türkiye Türkologlarından ise, 1975'te Talat Tekin tarafından "Ana Türkçede Aslı Uzun Ünlüler" isimli yapılan çalışmayla birlikte bu konuya ilgi duyulmaya başlanmış ve bu alanda başka çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan bazıları; Süer EKER, (2013) *Ana Türkçe Uzun Ünlülerin Kıpçak Dillerindeki Kimi İzlerine Dair*, Engin Gökçür (2016) *Türkmen Türkçesinde Birincil Uzun Ünlüler* vd.

“Ana Türkçedeki birincil uzun ünlüler kendilerini düzenli bir şekilde ancak Yakutça ve Türkmencede korumuş, öbür Türk dil ve lehçelerinde genel olarak kısalmış ve kısa ünlülerle karışmışlardır. Bununla birlikte birincil uzun ünlülerin kısaldığı birçok dil, lehçe ve ağızda, düzensiz ve dağınık şekilde de olsa, birincil uzunlukların kalıntılarına rastlamaktayız” (Tekin, 1995, s.38).

İkincil uzun ünlüler Kırgız, Altay, Tuva, Hakas ve Gagavuz yazı dillerinde bulunmaktadır. Bunlardan özellikle Kırgız Türkçesinde ve Altay Türkçesindeki ikincil uzun ünlüler oluşumu bakımından birbirine benzerlik göstermektedir. Bu dillerdeki ikincil uzun ünlüler, iki ünlü arasındaki veya sondaki *g, y, η* ünsüzlerinin düşmesi ile oluşur: ET. *tagar*, Kgz. *taar* “kilim”, ET. *yaŋak*, Kgz. *caak* “çene”, ET. *ege* Kgz. *ee* “sahip”. Kelime sonundaki *g* ünsüzün düşmesiyle oluşan uzun ünlüler; ET. *tag*, Kgz. *too* “dağ”, ET. *sug*, Kgz. *suu* “su”. Alt. *tuu* “dağ”, *booçu* “bağ”, Tuv. *aar* “ağır”, *oos* “ağız”, Hak. *paar* “bağır”, *çeen* “yeğen” vb. (KTS, 2017; ATS, 1999; TTS, 2003; HRS, 1953). Gagavuz Türkçesinde ikincil uzun ünlüler *f, ğ, h, k, y* ünsüz harflerinin düşmesiyle meydana gelmektedir: *vaatiz* “vaftiz”, *baah* “bağlı”, *aamak* “ahmak”, *braa beni* “bırak beni”, *koraalim* “koruyalım” vb. (Özkan, 2019, s.90, 91, 92).

Uzun ünlülerin kullanımı kelimeye fonetik olarak farklılık katmasının yanında anlam ayırt edici özelliği bulunmaktadır. Yani bir kelimenin kısa ve uzun ünlü ile kullanımı, kelimenin anlamını da değiştirebilmektedir. Kırgızca *can* “can, yan taraf vd.” – *caan* “yağış“, *ön-* “bitmek, yetişmek” – *öön* “kumaş kırpıntı” *en* “en, genişlik” – *een* “ıssız, تنها“, *er* “er, erkek” – *eer* “eyer“; Altayca: *aray* “zar, zor“, *araay* “sakin“; Tuvaca: *azırar* “hapşurmak“, *azıraar* “beslemek, büyütme“, *bar* “var“, *baar* “karaciğer“ vb. (KTS, 2017; ATS, 1999; TTS, 2003). Ancak Altay Türkçesinde uzun ünlü ile üretilen kelimelerin kısa ünlülü şekliyle aynı anlama geldiği de örneklerde görülmektedir: *bıza* – *bızaa* “buzağı“, *aray* – *araay* “sessiz, yavaş” vb. (ATS, 1999). Bu tür anlam değişikliği olmadan kısa ve uzun ünlü şeklinde çift kullanımlı (doublet) örnekler Kırgız Türkçesinde de bulunmaktadır: *aarçı-* ‘sil-’ - *arçı-* (konuşma dili), *sürö* ‘sura (Ar.)’ - *süröö* (konuşma dilinde), yukarıdaki Altay Türkçesindeki örnekleri Kırgız Türkçesinde de *muzoo* - *muzo* ‘buzağı’, *araŋ* - *araaŋ* ‘zar zor’ gibi iki farklı sesletenler var. Kırgız Türkçesi konuşurları standart yazı diline fazla sadık kalarak konuşma dilindeki, ağız özellikleri taşıyan kelimeleri ikinci plana atmaya çalıştıkları için tek biçimli kullanım ağırlık basmaktadır.

Türkçe sözcüklerde kelime ortasındaki *g* sesinin düşmesi sonucunda Kırgız Türkçesi ve Güney Sibirya Türk lehçelerinde ikincil uzunlukların meydana geldiği görülmektedir.

TT.	ağır	ağız	bağır	yeğen	oğul	soğuk	oba ağıl	sürü katar	boynuz
ET	agır	ağaz, ağız	bagır	çıkan	oğ-oğul	sağık sogeķ	agıl	sürüg	mügüz
Kırg.	oor	ooz	boor	ceen	uul	suuk	ayıl	üyür	müyüz
Alt.	uur	oos	buur	d'een	uul	sook	ayıl	üür	müüz
Tuv.	aar	oos	baar	çeen	ool	sook	aal	öör	mıyız
Hak.	aar	oos	paar	çeen	ool	sooh	aal	öör	müüz

(İshakov, Palmbah 1961, s.36; Von Gabain 1988)

Yukarıda verilen ikincil uzun ünlü oluşumunun yanı sıra Altay Türkçesinde *buul – bugul* “dokurcun” (ARS, 2015, s.33) örneğinde olduğu *g* sesinin düşmüş ve düşmemiş olarak iki varyantında kullanıldığı görülmektedir.

İkincil uzunluklarda gövdeye gelen ektaki ünsüz harf düşmesi neticesinde de kelime içerisinde uzun ünlüler meydana gelmektedir. Bu durum özellikle Tuva Türkçesinde daha fazla görülmektedir. “Tuv. *urug-um* > *uruum* “soyum”, *balıg-ım* > *balum* “balığım”, *sug-um* > *suum* “suyum”, *dag-ım* > *daam* “dağım” (Tuvacada tek heceli sonu *g* sesi ile biten kelimelerde normal şartlarda uzama görülme de bu şekilde ekler geldiği zaman *g* düşerek ünlülerin uzadığı görülmektedir.) *sana* > *sanaan* “sayan”, *biji* > *bijeen*, *bijiveen* “yazan” vb.” (İshakov, Palmbah, 1961, s.37). “Hak. *pala-ga* > *palaa* “çocuğa”, *kime-ge* > *kimee* “kime”, *pörük-ım* > *pörükim* > *pörükim* (başlığım), *oyna-gan* > *oynaan* vb.” (Pataçakova, 1962, s.61). Aynı durumlar Kırgızca ve Altaycada da görülür. “Kırg. *tep-ıp* > *təp* “tepip”, *cap-ıp* > *caap* “kapatım” (Caparov, Sıdıkov, 2013, s.26), Alt. *bala-ga* > *balaa* “çocuğa” vb.” (Batmanov, Aragaçi, Babuşkin 2006, s.66). Verilen örneklerden ET. *mügüz* “buynuz” kelimesinin Alt. ve Hak. lehçelerinde *müüz* şeklinde *g* sesinin düşerek uzadığı, Kırg. ve Tuv. Türkçelerinde ise *g* > *y* değişimi neticesinde uzamanın olmadığı görülmektedir.

Tuva, Hakas ve bazı örneklerde Altay Türkçelerinde *ğ* sesi ile biten kelimelerin Eski Türkçe asıl şekillerini koruduğu görülmektedir. Kırgızcada *g* sesi düşerek ondan önceki ünlü uzamakta, Altaycada da bu şekilde değişim olmaktadır. Fakat Altay Türkçesinin yazı dilinde *cılı*, *açu*

vb. bazı kelimelerde Eski Türkçeden gelen *g* sesi düştüğü halde uzama olmamıştır, fakat bu durum konuşma dilinde farklılık gösterebilir.

TT.	su	dağ	bağ	ılık	acı
ET	sub	tağ	bağ	yılığ	acı-(acı,açığ)
Kırg.	suu	too	boo	cıluu	açuu
Alt.	suu	tuu	boo	cılu	açu
Tuv.	sug	tag	bag	çılığ	acıg
Hak.	sug, sup	tag	bag>pag	çılığ	açıg

(İshakov, Palmbah 1961, s.35)

Yukarıdaki örneklerde görülen ikincil uzun ünlüler ele alınan dillerde oluşumu bakımından bir benzerlik taşımaktadır. Eski Türkçesi *tag* olan kelimedeki *g* ünsüzünün düşmesiyle ortaya çıkan uzun ünlülerin Kırgız Türkçesinde ve Altay Türkçesindeki yakınlığı göstermektedir. Şöyle ki, modern Kırgızca *too* ve Altayca *tuu* kelimesinin eski Türkçe karşılığı *tag*'dir. Tuva ve Hakas lehçelerinde sonda bulunan *g* sesinden kaynaklı bir uzama yoktur.

Bazı ses değişimlerinden sonra ikincil uzun ünlülerin ortaya çıkması şu şekildedir: aa: Kırg., Tuv., Hak., Alt. *saa-* < *saga-* (ET.) “sağmak”; Tuv. *çaak*, Hak. *haax*, Alt. *d'aak*, Kırg. *caak* < *cañak* “yanak”. oo: Kırg., Tuv., Hak., Alt. *sool* < *sogol*. öö: Kırg., Tuv., Hak., Alt. *söök* < *söñök*. ee: Kırg., Tuv., Alt. *een* < *eyen*” (Yunusaliyev 2016, s.243) Kırgızca ve Altaycada uzun ünlülerin oluşumu birbirine çok benzerlik göstermektedir.

1.2. Kalınlık İncelik Uyumu

Türk dilinin asli özelliklerinden birisi olan kalınlık – incelik uyumu kelime kökünde bulunan ünlü sesin kalın veya ince oluşuna göre, köke gelecek olan eklerdeki seslerin de kalın veya ince olmasını belirlemesidir. Bu kural hemen hemen bütün Türk lehçelerinde uygulanmaktadır. Özbek ve Uygur Türkçelerinde, Farsçanın da etkisiyle kalınlık – incelik uyumunun yazı dilinde uygulamada zayıfladığı görülür. Kırgız, Altay, Kazak, Karakalpak lehçelerinde bu uyumun güçlü bir şekilde uygulandığı görülmektedir. Kaz.: *balalardı* “çocukları”, *künderden* “günlerden”, *alma* “elma” vb. (Tüymebaev, Sagidolla, 2016, s.52). Bu lehçelerde hem Türkçe kökenli hem de alıntı kelimeler bu kurala uydurilmaya çalışılmıştır. Kırg.: *bışalak* “sarışın”, *aylana* “çevre”, *aylandıra* “etraf, çevre”, *biyik*

“yüksek”, *biyiktik* “yükseklik”, *ceeg* “kıyı”, *ceegi* “kıyısı”, Alt.: *alban* “zorlama, baskı”, *albandu* “baskıcı”, *algıs-* “aldat-“, *algıy* “tencere”, *algıyga* “tencereye”, *jügür-* “koşmak”, *jügürükle* “koşarak”, Tuv.: *albıs* “deli, şeytan”, *albıstaar* “delirmek”, *albıstıg* “akılsız”, *berge* “zor, güçlük”, *bergedeer* “zorlaşmak”, Hak.: *tura* “ev”, *hıptı* “makas”, *palıh* “balık”, *agas* “ağaç” *agastar* “ağaçlar”, *orın* “yer”, *orınnardaŋ* “yerlerden”, *çistek* “yemiş tanesi”, *köglig* “mutlu”, *közenek* “pencere”, *kizi* “kişi”, *kizilerden* “kişilerden” vb. (KTS, 2017; ATS, 1999; TTS, 2003). Kırgızcaya komşu olan Kazak Türkçesinde alıntı ve birleşik kelimelerde kuralın pek işletilemediği görülmektedir; Kaz. *alıp ket – aket* “alıp git”, *bilimdar* “bilimli” vb. (Tüymebaev ve Sagidolla, 2016, s. 52). Türkçe kökenli kelimelerde bu kural iyi bir şekilde uygulanmaktadır. Bu çalışmada karşılaştırılan lehçelerden Altay ve Kırgız Türkçelerinin, Hakas ve Tuva Türkçelerine göre büyük ünlü uyumunu daha katı bir şekilde uyguladığı görülmektedir. Fakat Kırgızcada bazı ekler bu uyumu bozmaktadır: +ek, +yek, +ke, +eke, +key, +ge ve +ker ekleri kalın ünlülü kelimelere geldiğinde uyuma aykırı düşerler: *koyonek* “tavşan yavrusu”, *kırgıyek* “genç atmaca”, *apake*, *atake*, *bayke*, *tayeke*, *kılıçker*, *kırgıyek*, *balakey*, *bayge*, *kantip* (Buran, 2017, s.4).

1.3. Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu

Ünlülerde dudak benzeşmesi Türk dilinin en az 1200 yıldan bu yana yapısında sakladığı bir özelliktir. Bu özellik türlü kültürlerin ve dillerin etkisiyle silinmektedir (İnan, 1964, s.73). Ünlüler dudağın aldığı şekle göre düz ve yuvarlak olarak ikiye ayrılır. Yuvarlak ünlüden sonra geniş yuvarlak ünlü gelmesi Türk lehçelerinin birçoğunun yazı dilinde görülmemektedir. Örneğin: Kırg. *koyon* “koyun”, *boyok* “boya”, *töşök* “döşek” gibi kelimelerdeki ikinci heceden sonraki geniş yuvarlak ünlünün gelmesi sonradan çıkmış bir eğilim olabilir. Çünkü ikinci hecede bütün ünlülerin kullanılması Türk dilleri için tipik bir durum değildir. Yuvarlaklaşmanın güçlü bir şekilde uygulandığı lehçeler olarak Altay ve Kırgız Türkçeleri öne çıkar. Hakas ve Tuva lehçelerinde bu kural uygulanmamaktadır: Hak. *tözek* “döşek”, *örtek* “ördek” vb. Tuv. *ökpe* “ciğer” vb. Kırgız ve Altay Türkçelerinde kelime kökündeki *o* sesinden sonra gelen yuvarlak ünlüler korunmaktadır: Kırg. *koldon-* “kullan-“, *coldoş* “yoldaş” vb. Alt. *kostol-* “kömürleş-“, *koçkor* “koç” vb. Diğer birçok lehçede yuvarlak ünlüden sonra, özellikle son hecede düz ünlüler olan *a* ve *e* sesleri gelirken, Kırgızca ve Altaycada kelimenin *o – ö – u- ü* yuvarlak seslerle ile devam ettiği görülmektedir. Bu durum Kırgız ve Altay Türkçelerinin yanı sıra, Yakut Türkçesinde de görülmektedir: *ölör-* “boğazlamak”, *oyoğos* “böğür” vb (TSS, 1995). Diğer Türk lehçelerinde görülen düzlük

yuvarlaklık uyumu Yakut Türkçesinin yanı sıra bazı örneklerde Kazak Türkçesinde de görülmektedir: Yakutça; *künnük-ter* (*künnük-tör) “pencereler”, *börö-lör* “kurtlar”, *oyo-lor* “çocuklar”, Kazakça; *üj-dö* “evde”, *köl-dö* “gölde”, *kul-da* (*kul-do) “hizmetçide” (Moskal, 2, URL-2) Bu kural mümkün olduğunca alıntı kelimelere de uygulanmaktadır. Kırgızcada bu özellik, tipik bir hususiyet olarak karşımıza çıkmaktadır: *döbö* (tepe); bu kelimenin eski Türkçeden bu güne, lehçelerde farklı fonetik varyantları görülmektedir: *depe*, *töpe*, *töppe*, *tebe*, *tepa*, *teba*, *többe*, *tüpe* vd. (Sevortyan, 1980, s.197); *töö* (deve), bu söz Kazakça *tüyö*, Özbekçe *tuya*, eski Türkçe *tebe* şeklinde kullanılmıştır (Seydakmatov, 1988, s.225). Bu sözün en eski şekli *tebe* olup *töö* < *tewe* < *teve* < *tebe* şeklinde dönüşmüş olabilir. *Töşök* (döşek); ET. *töşäk* (Sevortyan, 1980, s.582) vb. Alıntı kelimelerde de yuvarlaklaşma görülmektedir: *door* “devir, zaman” (Arapça; *dawr*), *tobo* “tövbe” (Arapça; *tawba*), *coop* “cevap” (Arapça; *cawāb*) vb. Yuvarlaklaşma kelime kök ve gövdesine gelen çekim eklerinde de görülebilmektedir.

	Türkçe	Tuva	Altay	Kırgız	Hakas
Belirtme Hal Eki	kolu	holdu	koldı	koldu	holnı
	gölü	höldü	köldi	köldü	kölni
	kuyuyu	kuduktu	kuduktı	kuduktu	hutuhtı
	çiçeği	hüldü	küldi	küldü	küldi
Bulunma Hal Eki	kolda	holda	koldo	koldo	holda
	gölde	hölde	köldö	köldö	kölde
	kuyuda	kudukta	kudukta	kudukta	huduhta
	çiçekte	hülde	külde	küldö	külde

(İshakov, Palmbah 1961, s.47)

Yukarıdaki isim köküne çekim eki getirilmiş olan örneklerde en çok yuvarlaklaşmanın Kırgız Türkçesinde olduğu görülmektedir. Daha sonra sırasıyla Altay Türkçesinde, ardından Tuva Türkçesinde yuvarlaklaşma gerçekleşmektedir. “Hakas Türkçesinde ise günümüzde

yuvarlaklaşma görülmemektedir. Fakat eskiden kalıplaşmış bazı eklerde yuvarlak ünlü bulunabilir: *küskü* "güz", *tüdü* "tütün", *gündüs* "gündüz" (Arıkoğlu, 2007, s.1091)". Aşağıda ise kelime gövdesindeki yuvarlaklaşmayla ilgili örnekler verilmektedir.

Türkçe	Tuvaca	Altayca	Kırgızca	Hakasça
tavşan	kodan	koyon	koyon	hozan
akciğer	ökpe	ökpö	öpkö	ökpe
kulak	kulak	kulak	kulak	hulak
kalp	çürek	cürek	cürek	çürek
yer	orun	orın	orun	orın
kömür	hömür	kömür	kömür	kömir
tay	kulun	kulun	kulun	hulun
baykuş	üğü	-	ükü	üğü
tilki	dilgi	tülkü	tülkü	tülgü

(İshakov, Palmbah 1961, s.48)

Verilen örneklerde kelime gövdesinde de yuvarlaklaşmanın en fazla olduğu dilin Kırgız Türkçesi olduğu görülmektedir. Ayrıca Altay Türkçesi de Güney Sibiryaya lehçeleri içinde dudak uyumunun en ileri derece uygulandığı lehçedir. Bu lehçelerin ardında da Hakasça ve Tuvacanın geldiği görülmektedir. Yuvarlaklaşma diğer Türk lehçelerinde bu denli ileri düzeyde uygulanmamaktadır.

1.4. Söz Ortasında ş>s Değişmesi

Kırgız Türkçesi ve Güney Sibiryaya Türk lehçelerinden Altay ve Tuva Türkçelerinde kelime sonunda ş sesinin korunduğu görülmektedir. Fakat Güney Sibiryaya Türk lehçelerine dâhil olan Hakas Türkçesinde, Kazakçada olduğu gibi kelimelerde ş>s değişmesi görülmektedir. Kırgızca: *kaş* "kaş", *kuş* "kuş", *caş* "genç", *cumuş* "iş", Altayca: *kuş*, *jaş*, *iş*, *tilmeş* "çevirmen", Tuvaca: *sagış* "gönül, can", *kaş* "kaç, ne kadar", *malgaş* "balçık, çamur", *dalaş*

“acele”, Hakasça: *hıshı* “kış”, *is* “iş” vb. Yenisey *beş*; Tuv., Kırg., Alt. *beş*, Hak. *pis*; Yenisey *baş*; Tuv., Kırg., Alt. *baş*, Şor. *paş*, Hak. *pas*; Yenisey *aş*; Tuv. a’ş, Şor. , Alt. *aş*, Hak. *as*. Hakas dilinde ise $\text{ş} > \text{s} > \text{z}$ Tuv. *baş* + *ı* = *bacı*, Şor. *pacı* veya (“paş” yerine “pas”ın kullanıldığı ağızda) *pazı*, Alt. *bacı* “başı”, Yenisey *başı*; Kırg. *başı*, Hak. *pazı* (Batmanov, Aragaçi, Babuşkin, 2006, s.78). Burada Hakas Türkçesinin $\text{ş} > \text{s}$ değişmesiyle Kazak ve Karakalpak lehçeleriyle paralellik gösterip, Güney Sibirya’dan ayrıldığı görülmektedir.

1.5. Söz Başında $b > p$ Değişmesi

Hakas Türkçesinde görülen $b > p$ değişimi Kırgızca, Altayca ve Tuvacanın yazı dilinde görülmez fakat bazı ağızlarda telaffuzlardan kaynaklı olarak değişimler olur. Kırgızcanın Güney ağızında bu değişim görülür; *baypak > paypak* “çorap”, *balban > pəlvən* “pehlivan”, *bıçak > pıçak*, *bahta > pahta* vb. Altaycada da aynı şekilde yazı dilinde görülmeyen $b > p$ değişimi konuşma dilinde görülür; *bala//pala* “çocuk”, *paş//baş* “baş”. Tuvacada az da olsa konuşma dilinde $b > p$ değişmesine örnekler bulunmaktadır; *Barın-Xemçik şeklinde yazılır parın* şeklinde okunur. Hakas Türkçesinde ise $b > p$ değişiminin yazı dilinde de olduğu görülmektedir; Örneğin, ET. *bay* “zengin” = Hak. *pay*; ET. *bar* “var” = Hak. *par*; ET. *baş* “baş, kafa” = Hak. *pas*; ET. *ber-* “vermek” = Hak. *pir-* (Baskakov 1972, s.26; Ölmez 1996, s.9; Batmanov, Aragaçi, Babuşkin 2006, s.68; Koçoğlu, 2008, s.451).

1.6. Söz Ortasında $e > i$ Değişmesi

Kısa *e* sesi Türk dillerinde değişikliğe uğradığı görülmektedir. Bu çalışmada ele alınan Altay, Tuva ve Kırgız lehçelerinde söz ortasında *e* sesinin korunduğu görülmektedir. Fakat Hakas Türkçesi diğer dillerden farklılık göstererek söz ortasında $e > i$ değişimi karakteristik bir hal almıştır: “bel, ben, er, el, sen, bir, kes-, gel-” Kırg., Alt., Tuv.: *bel, men, er, el, sen, bir, kes-, kel-*, Hak.: *pil, min, ir, il, sin, pir, kis-, kil-*. Bu değişim Türk dillerinin birçoğunda görülmez, $e > i$ ses değişiminin görüldüğü Hakas Türkçesinde ayırt edici bir özellik olarak oturduğu görülmektedir.

1.7. Söz Ortasında $s > z$ Değişmesi

Türk yazı dillerinin çoğunda iki ünlü arasında *s* sesi korunur: *esen* “sağlam”, ET. *ésén*, Kzk. *ésén*, Kırg. *ésén*. *Kesek* “kesik, parça”, Kırg. *késék*, Kzk. *késék* şeklinde kullanılırken, Altayca, Tuvaca ve Hakasçada $s > z$ değişimi olduğu görülmektedir: *kesek* “parça”, Alt. *kézék*, Hak. *kizék*, Tuv. *kézék*; *esen* Hak. *izén*, Alt. *ézén* (Serebrennikov ve Gadjieva, 2018, s.62)

şeklini almaktadır. Güney Sibiry Türk dilleri karakteristik bir özellik gösteren bu ses değişimiyle Kırgız Türkçesinden ayrılmaktadır.

1.8. Söz Sonunda $z > s$ Değişmesi

Türk dillerinin çoğunda z sesi söz sonunda korunmuştur. Kırgızcada da bu durum geçerlidir: *kız, söz, köz* “göz”, *kaz, az, küz* “güz” vb. Güney Sibiry Türk dillerinde söz sonunda z sesinin s sesine ötümsüzleştiği görülmektedir. Alt. *kıs*, Tuv. *kıs*, Hak. *hıs*; *köz*, Alt. *kös*, Tuv. *kös*; *söz*, Alt. *sös*, Tuv. *sös*, Hak. *sös*; *kaz*, Alt. *kas*, Tuv. *kas*, Hak. *has*; *az*, Alt. *as*, Tuv. *as*, Hak. *as*, *güz*, Alt. *küs*, Tuv. *küs*, Hak. *küs* vb. Kelime sonunda $z > s$ değişimi Güney Sibiry dillerinde ayırt edici bir özellik gösterirken, Kırgız Türkçenin bu ses olayında Güney Sibiry dillerinde ayrıldığı görülmektedir.

1.9. Söz Başında $t > d$ Değişmesi

‘Ön Türkçede söz başında d ünsüzü kullanılmamıştır. Bir dizi çağdaş Türk yazı dillerinde söz başı d ünsüzü sonradan türemiştir: *taş > Az. daş, tãğ > Trkm. dãğ*. Muhtemel olarak Tuva ve Tofalar dillerinde iki ünlü arası d ünsüzü z ünsüzünden gelişmiştir: *azak > Tuv. adak* “ayak”, *azığ > adığ* “ayı” (Serebrennikov ve Gadjeva, 2018, s.47)’. Kelime başında $t > d$ değişmesi Tuvacada görülmektedir, ele alınan diğer lehçelerde ise t ünsüzü korunmakta: Tuv. *dil* “dil”, *dırgak* “tarak”, *diş* “diş”, *dilgi* “tilki”, Kırg. *til, tarak, tiş, tülkü*, Alt. *til, tarak, tiş, tülkü*, Hak. *til, tara-* “taranmak”, *tis, tülkü* vb.

SONUÇ

Kırgız, Tuva, Hakas ve Altay Türklerinin geçmişten gelen aralarındaki ilişkileri neticesinde dillerinde ve de kültürlerinde belli ortaklıklar bulunmaktadır. Geçmişteki ortak yaşamın ardından Kırgızların önemli bir kısmı M. S. ikinci bin yılın başlarında Yenisey bölgesinden Tanrı Dağlarına doğru göç ettiler. Bu göçün ardından Kırgızların dili göçtüğü bölgedeki Türk halklarıyla ve Türk olmayan halklar ile girdiği münasebetler neticesinde şekillenmiştir. Fakat yapılan bu çalışmanın neticesinde bin yıl önce göç hareketi başlamış olsa da bu diller arasındaki bağın hâlen korunduğu görülmüştür. Kırgız Türkçesinin, Güney Sibiry Türk lehçeleri ile olan bağı dilbilgisinden başlayıp söz varlığına kadarki her alanda görülebilir. Bu dillerden de bilhassa Altayca ile fonetik bakımdan olan ortaklıları yapılan bu çalışmada ortaya konmuştur. Kırgız Türkçesine yakınlık derecesi olarak Altaycanın ardından, Tuvaca ve Hakasça geldiği görülmektedir. Ağızlar üzerinden bir çalışma yapılması hâlinde bu diller

arasındaki yakınlığın daha net bir şekilde anlaşılacaktır. Örneğin, Altaycanın Güney ağzının Kırgızcaya daha yakın olduğu ve birçok ses olayının Kırgızcayla birebir örtüştüğü görülmektedir. Yapılan dil tasniflerinde de bu durumun dikkate alınması gerektiği düşüncesindeyiz. Bunun neticesinde Samoyloviç'in yapmış olduğu tasnif çok yerinde bir tasnif olduğu anlaşılmaktadır.

İkincil uzun ünlüler Kırgızca ve Güney Sibiry Türk dillerinin tipik bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum Kırgız, Altay ve Tuva Türkçelerinde, Hakas Türkçesine göre daha ileri düzeyde olduğu görülmüştür. Bu lehçelerin ağızlarında Eski Türkçeden kalma birinci uzun ünlülerin kullanıldığı kelimeler bulunsa da yazı dilinde kullanılan uzun ünlülerin çoğunluğunun ikinci uzun ünlü olduğu görülmektedir.

Ses uyumlarında Kırgız ve Altay Türkçelerinin paralel gittiği, kalınlık incelik uyumunda diğer lehçelere göre daha katı olarak uygulandığı görülmektedir. Bunların yanında Kazakça ve Karakalpakçanın da kalınlık incelik uyumunda, Kırgızca ve Altayca kadar kararlı bir şekilde uygulandığı ve bu durum tipik bir özellik oluşturduğu görülmektedir. Düzlük yuvarlaklık uyumunda da en fazla yuvarlaklaşma Kırgız Türkçesinde dir. Güney Sibiry Türk dillerinden Altay ve Tuva Türkçesinde de yoğun bir şekilde görülen yuvarlaklaşmanın, Hakas Türkçesinde biraz daha azaldığı görülmektedir. Özellikle, yuvarlak ilk heceden sonra, ilerleyen hecelerde geniş yuvarlak ünlülerin gelmesi diğer Türk lehçelerinden ayırt edici bir özelliktir.

Ses değişimlerinde de Kırgız Türkçesinin, Güney Sibiry Türk lehçeleriyle benzerlik gösterdiği görülmektedir. Ses olaylarında Kırgız Türkçesinin, Kazakçayla da benzer olan yanları bulunmakta. Genel anlamla Kırgız Türkçesinin yapısına bakıldığında Güney Sibiry Türk lehçeleriyle olan bağının yanında, Kazak Türkçesiyle de birçok yönden benzerlik göstermektedir. Buradan şu anlam çıkabilir; Türk lehçelerini, her ne kadar tasnifler yapıp belli bir gruplara konulmaya çalışılsa da iç içe girmiş bir durumda olan lehçeleri, kesin çizgilerle birbirinden ayırmak zordur.

Bu çalışmada ortaklıklar daha çok ses bilgisi seviyesinde ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bunun yanında dilin diğer yapı düzeyleri ve kültürel unsurlar ile ilgili olarak yapılan karşılaştırma çalışmalarının neticesinde de Türk halkları arasındaki bağlantılar daha net ortaya konulabilecektir.

Kısaltmalar:

- ARS: Altaysko-Russkiy Slovar
ATS: Altayca-Türkçe Sözlük
Az: Azerbaycan Türkçesi
ET: Eski Türkçe
Hak: Hakasça
HRS: Hakassko-Russkiy Slovar
Kaz: Kazakça
Kırg: Kırgızca
KTS: Kırgız Tilinin Sözdüğü
MÖ: Milattan Önce
Trkm: Türkmence
TSS: Türkçe Sahaca Sözlük
TTS: Tuva Türkçesi Sözlüğü
Tuv: Tuvaca

Kaynakça:

- Arat, R. R. (1953), *Türk Şivelerinin Tasnifi*, İstanbul: Türkiyat Mecmuası.
- Arıkoğlu, E. (2005), *Örneklili Hakasça-Türkçe Sözlük*, Ankara: Akçağ yay.
- Arıkoğlu, E. ve Kuular K. (2003), *Tuva Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Türk Tarih Kurumu yay.
- Balakina O. N. ve Dedeeva V. S. (2015). *Altaysko-Russkiy Slovar*, Gorno Altaysk
- Baskakov, N. A. ve İnkcekova-Greku, A. İ. (1953), *Hakassko-Russkiy Slovar*, Moskva.
- Baskakov, N.A. (1972), *Severniye Diyalekti Altayskogo (oyrotskogo) Yazıka*, Moskova.
- Batmanov, İ.A. ve Aragaçi, Z.B. ve Babuşkin, G.F. (2006), *Eski ve Bugünkü Yenisey Dili* (çev. K.Sarıgül, İ. Aydemir), Bişkek: Avrasya yay.
- Buran A. (2017), *Kırgız Türkçesinde Ses Uyumlarının sebep Olduğu Ses Değişmeleri. Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi (Türklad)*. 1/1.
- Calilov, A. (1996), *Azırkı Kırgız Tili*, Frunze.
- Cusupakmatov, U. (1983), *Otnaşenie Kirgizkogo yazıka k Sibirskim Türkskim yazıkam*, Frunze.

- Çelik F. (2012), *Kırgızca-Altayca Arasındaki Fonetik, Morfolojik ve Leksikolojik Ortaklıklar Üzerine Bir İnceleme, Kırgız Tili cana Adabiyatı*, S.21,Bişkek.
- Çengel, H. K. (2005), *Kırgız Türkçesi Grameri*, Ankara: Akçağ yay.
- Dıykanov K. (1980), *Kırgız Tilinin Tarihınan*, Frunze: Mektep.
- Eker S. (2013). Ana Türkçe Uzun Ünlülerin Kıpçak Dillerindeki Kimi İzlerine Dair, AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Semih TEZCAN'a Armağan, Cilt:13, 145-167
- Gökçür E. (2016). Türkmen Türkçesinde Birincil Uzun Ünlüler, The Journal of Academic Social Science Studies, Number: 47 , p. 235-253, Summer I
- İnan, A. (1964). “Kazak ve Kırgız Yazı Dillerinde Dudak Benzeşmesi (Labial Attraksiyon Meselesi)”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı*, 67-76.
- İshakov, G. ve Palmbah, A. A. (1961), *Gramatika Tuvinsikogo Yazık*, Moskova.
- Kabilbekova T. (1997), *Kırgız Halkının Ortaya Çıkışı*, bilig-4/Kış
- Koçoğlu Gündoğdu, V. (2008). Tuva Türklerinin Kullandıkları Alfabeler ve Bazı İmla Özellikleri. *Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, vol.3, 442-456.
- Komisyon, (2007), *Türk Lehçeleri Grameri*, Ankara: Akçağ yay.
- Komisyon, (2010), *Kırgız Tilinin Sözdüğü*, Bişkek: Avrasya yay.
- Komisyon, (2017), *Kırgızca-Türkçe Sözlük*, Bişkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları
- Naskali, E. G. & Duranlı, M. (1999), *Altayca-Türkçe Sözlük*, Ankara: TDK yay.
- Ölmez, M. (1996), Hakaslar ve Hakasça, *Çağdaş Türk Dili*, S.96, Şubat.
- Ölmez, M. (1996), Tuvalar ve Tuvaca, *Çağdaş Türk Dili*, S.95, Ocak.
- Özkan N. (2019), *Gagavuz Türkçesi Grameri*, Ankara: TDK
- Pataçakova, F. (1962), *Hakas Tili*, Abaka.
- Rahmeti A. R. ve Temir A. (1992). “Türk Şivelerinin Tasnifi”. *Türk Dünyası El Kitabı*, 2. Cilt “Dil-Kültür-Sanat”.-Ankara
- Serebrennikov B. A., Gadjeva N. Z. (2018) *Türk Yazı Dillerinin Karşılaştırmalı Grameri*, (çev. Tefik Hacıyev, Mustafa Öner) TDK yay.

- Sevortyan E. V. (1980), Etimologičeskiy Slovar Türkskih Yazıkov, Moskva: Nauka
- Seydakmatov K. (1988), Kırgız Tilinin Kısaça Etimologiyalık Sözdüğü, Frunze: İlim
- Sıdıkov S. (1984), Orta Aziya, Tüştük Sibir türk tilderinin leksikasındaki arealdık okşoştuktar cana ayırmaçılıktar, Frunze: İlim
- Tekin T. (1995), Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı yay.
- Tekin, T. (1989). Türk Dili Diyalektlerinin Yeni Bir Tasnifi. Erdem, 5 (13) , 141-168
- Tüymebaev J., Sagidolla G. (2016), Kazak jene Türük Tilderiniñ Salıstırmalı Sipattamalı Gramamatıkası, Astana.
- Vasiliev Y. (1995), Türkçe- Sahaca Sözlük, Ankara: TDK
- Von Gabain, A. (1988), *Eski Türkçenin Grameri* (çev. Mehmet Akalın), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Yunusaliyev B. M. (2016), Kırgız Dili ve Diyalektleri (Çev. Erhan TAŞBAŞ), Gazi Türkiyat, Güz /19: 241-267

URL:

1. https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/3/3b/T%C3%BCrk_Tarihi_900y%C4%B1%C4%B1nda.jpg (19.02.2020)
2. https://user.uni-frankfurt.de/~moskal/docs/moskal_turkic_labial_harmony.pdf (Moskal B. An elementary approach to labial harmony in Turkic languages) (10.02.2020)

Extended Abstract

The Kyrgyz migrated from Yenisei to the Tian Shan a thousand years ago. Today, the language and culture of the Kyrgyz still shows the traces of Turks living in Southern Siberia. In this study, the vowel harmony of Kyrgyz, Southern Siberian Turks with Altay, Tuva and Khakas Turks and vowel sound changes that occur as a result of these harmonies will be emphasized. In the Turkic language, there is a harmony of sound events, thickness-thinness, flatness-roundness of vowel sounds, and tonality-tonlessness for consonants. Many Turkic languages have sound change types. However, there are some differences in the application of vocal harmony and its phonetic structure. The reason for these is changes due to reasons such as historical process and language relations. This situation appears mostly as phonetic differences. Compared to other Turkish dialects, it is seen that the harmony of thickness-thinness, flatness-roundness is applied very tightly in the Kyrgyz language and South Siberian Turkic languages. While making comparisons, the common features of the Kyrgyz language and South Siberian Turkish dialects will be emphasized.

Turkic have immigrated to different geographies and regions in history. The reasons for these migrations were sometimes wars, sometimes difficulties of geographical conditions and sometimes discovering new places. Kyrgyzs are also among these immigrant Turkic communities. The Kyrgyz came from the Yenisei region to their present-day the Tian Shan. The Kyrgyz's bond with Yenisei still continues. Kyrgyz linguist Yunusaliyev divides the history and language of the Kyrgyz into three main periods. a. Old Kyrgyz (IX-X. Kyrgyz until the centuries), b. Middle Period Kyrgyz (XV-XVI. Kyrgyz until the centuries), c. New Kyrgyz (XVI. Kyrgyz after a century) (Yunusaliyev, 2016, s.241).

Numerous research has been conducted on the origins of the Kyrgyz in history, linguistics, ethnography and other fields. These are gathered around three different views. I. The Kyrgyz migrated from Yenisei to their present land. II. Today's Kyrgyzstan land is the ancestral home of the Kyrgyz. III. The Kyrgyz people emerged in the Tian Shan. as a result of the mixture of indigenous and ethnic parts from Central Asia (Kabilbekova, 1997, s.32). In this study, the thesis that the ancestors of the Kyrgyz migrated from Southern Siberia is accepted. Therefore, the connection of Kyrgyz with the South Siberian Turkish dialects will be examined.

1. Harmony of Sound

Comparing the phonemes in languages shows the origin of that language. When the phonetic knowledge of Kyrgyz is compared, its connection with the South Siberian Turkic languages is revealed.

1.1.Secondary Long Vowels

Long vowels in Turkish dialects are divided into primary and secondary long vowels. The first study of the existence of primary long vowels was made by Otto Böhtlingk in 1851, *Über die Sprache der Jakuten* (Tekin, 1995, s.7). Secondary long vowels are found in Kyrgyz, Altai, Tuva, Khakas and Gagauz written languages. Especially the formation of secondary long vowels in Kyrgyz and Altaic is similar. Secondary long vowels in these languages are formed by the fall of consonants g, y, ŋ between two vowels or at the end.

It is seen that secondary lengths occur in Kyrgyz and South Siberian Turkish dialects as a result of the decrease in the g sound in the middle of the word in Turkish words.

Turkish	ağır	ağız	bağır	yeğen	oğul	soğuk	oba ağıl	sürü katar	boynuz
Old Turkish	agır	ağaz, ağız	bagır	çıkan	oğ- oğul	sağık sogeğ	agıl	sürüg	mügüz
Kyrgyz	oor	ooz	boor	ceen	uul	suuk	ayıl	üyür	müyüz
Altai	uur	oos	buur	d'een	uul	sook	ayıl	üür	müüz
Tuvan	aar	oos	baar	çeen	ool	sook	aal	öör	mıyız
Khakas	aar	oos	paar	çeen	ool	sooh	aal	öör	müüz

(İshakov, Palmbah 1961, s.36; Von Gabain 1988)

In addition to the secondary long vowel formation given above, it is seen that the g sound, which is in the example of buul - bugul "dokurcun" in Altaic, is used in its two variants as dropped and not dropped.

1.2.Flatness-Roundness Harmony

Lip resemblance in celebrities is a feature that the Turkish language has kept in its structure for at least 1200 years. This feature is erased by the influence of other cultures and languages. (İnan, 1964, s.73).

	Turkish	Tuvan	Altai	Kyrgyz	Khakas
Case Accusative Alternation	kolu	holdu	koldı	koldu	holnı
	gölü	höldü	köldi	köldü	kölni
	kuyuyu	kuduktu	kuduktı	kuduktu	hutuhtı
	çiçeği	hüldü	küldi	küldü	küldi
Case Presence Alternation	kolda	holda	koldo	koldo	holda
	gölde	hölde	köldö	köldö	kölde
	kuyuda	kudukta	kudukta	kudukta	huduhta
	çiçekte	hülde	külde	küldö	külde

(İshakov, Palmbah 1961, s.47)

It is seen that the most rounding is seen in Kyrgyz in the examples with the above noun root suffix. Then, rounding takes place in Altai and then Tuvan. In the examples given below, it is seen that the most rounding is in Kyrgyz.

Türkçe	Tuvaca	Altayca	Kırgızca	Hakasça
tavşan	kodan	koyon	koyon	hozan
akciğer	ökpe	ökpö	öpkö	ökpe
kulak	kulak	kulak	kulak	hulak
kalp	çürek	cürek	cürek	çürek
yer	orun	orın	orun	orın
kömür	hömür	kömür	kömür	kömir
tay	kulun	kulun	kulun	hulun

baykuş	üğü	-	ükü	üğü
tilki	dilgi	tülkü	tülkü	tülgü

(İshakov, Palmbah 1961, s.48)